

NÁRODNOSTNÍ POLITIKA RUSKÉ FEDERACE V 90. LETECH 20. STOLETÍ

PhDr. František BAHENSKÝ
Katedra Antropologie ZČU, Etnologický ústav AVČR

Abstract

In this article, the politics concerned with ethnicity and ethnic groups in former USSR is being discussed.

Dědictví minulosti

Po celou dobu existence SSSR byla v celé řadě vnitřních záležitostí klíčovou otázkou etnického původu. Ačkoli listopadový dekret z roku 1917 umožnil "národům" uplatnit právo na sebeurčení, praxe bolševiků po revoluci se v mnohém lišila. Následné uplatňování Leninovy národně-teritoriální autonomie dostalo za Stalina téměř čistě politickou pachuť. Bylo zpočátku asi velmi obtížné nevidět za činy bolševiků v otázce národnosti samá pozitivita, zvláště když za jejich pomoci docházelo ke "vzniku" nových národů. Dvojakost této politiky však spočívala v tom, že i přes poskytnutí národní autonomie měl v budoucnu vzniknout, pochopitelně za ruské dominance, sovětský národ. Tato představa však byla v neruských oblastech dosti efemerní. Naopak nátlak na stírání etnických rozdílů vyvolal pro bolševiky nečekaný odpor. Neruší vědci píšící národní dějiny např. Tatarů, Baškirů či Udmurtů byli v nelehké pozici. Jejich interpretace nesměla především "pomlout" Rusy, ale musela zároveň přesvědčivě vylíčit velikost vlastního etnika v minulosti, čímž mohli nenapadnutelným způsobem vyjádřit svoje etnické cítění, aniž by byli obviněni z nacionalismu. Cíle těchto prací nebyly ovšem vědecké, nýbrž čistě politické. Mezietská rivalita byla dále posilována i "koloniálním syndromem" sovětských orgánů, které zacházely s jednotlivými etniky selektivním způsobem podle jejich významu pro Moskvu. Existovaly národy, které měly vlastní autonomní republiku, pak existovala etnika, která měla autonomní okruh, další se museli spokojit s autonomní oblastí a byly i takové etnické skupiny, které neměly prostě nic. Tato hierarchie vznikla ve 20. a 30. letech a naprosto nejasná pravidla získání příslušného statusu jen přilávala olej do ohně.

Rusko v 90. letech 20. století

Ruská federace zůstala i po rozpadu Sovětského svazu největším státem světa. Zůstala rovněž jednou ze zemí, na jejímž území žije nejvíce etnických skupin. Odklon od komunistického pojetí národnosti problematiky projevil na nejvyšších místech samotný B. Jelcin. Po roce 1991 vzniká dokonce v jeho administrativě speciální ministerstvo, které se zabývalo touto problematikou. Z Jelcinova popudu byla rovněž zřízena při úřadu prezidenta Rada pro federativní a národnostní politiku.

Dnešní Ruská federace se skládá z 21 autonomních republik, 1 autonomní oblasti (Židovské), 6 krajů, 49 oblastí, 10 autonomních okruhů a dvou měst se zvláštním statutem. Jednotlivé regiony si na začátku 90. let "vydobyly" v chaotickém právním prostředí různě velké pravomoci, ale i povinnosti vůči federálnímu centru. Do poloviny 90. let byla také zřejmě jedinečná možnost pro neruská etnika získat na centru co nejvíce pravomocí, případně se pokusit o osamostatnění. Současné Rusko se pravděpodobně stejně jako kdysi Sovětský svaz jeví nezaujatému pozorovateli jako změť regionů, které mají k moskevskému centru naprosto neidentifikovatelný vztah.

Dnes, stejně jako v minulosti, požívají autonomní republiky, okruhy, oblasti a rajóny naprosto odlišné výsady. Uveďme příklad: Tatarstán byl první autonomní sovětskou socialistickou republikou, který už v roce 1990 deklaroval svoji suverenitu. Tato republika má svého prezidenta, parlament, ústavu, státní symboly a znaky. Jediné, co nemá a o co nikdy ústy svých oficiálních představitelů neusilovala, je nezávislost. Národní emancipace jde tak daleko, že mešita v Kazani zbořená vojsky Ivana IV. zanedlouho uvítá první muslimy na ranní bohoslužbu. Představitelé Tatarstánu si dokonce v roce 1993 dovolili bojkotovat volby do federální dумы, což bylo, hodnoceno s odstupem, pravděpodobně nejsilnějším výrazem "nezávislé politiky". Shrňme-li tyto skutečnosti, je patrné, že Tatarstán dosáhl maxima možného.

Na druhé straně tvoří součást federace i autonomní okruhy, které však nemají onu "gusudarstvennost" jako republiky. To znamená, že tyto subjekty nemají prezidenta, ale mají rovněž vlastní parlamenty a ústavy. Domnívám se, že zhruba do poloviny 90. let bylo možné pro jednotlivé regiony získávat pravomoci na úkor federace, druhá polovina 90. let pak vyrovnala jazýčky na miskách vah a s nástupem V. Putina jednoznačně převládla snaha centra "korigovat" nesrovnalosti předešlých let. Je taktéž třeba zdůraznit, že především autonomní republiky a okruhy lze velmi těžko považovat za subjekty, které by měly plně uspokojit "národní cíle" neruských etnik. Všechny současné autonomní jednotky byly s drobnými hraničními úpravami sice koncipovány ve 20. a 30. letech jako národní regiony, ale tuto roli hrály v podstatě jen navenek. Například zmiňovaný Tatarstán nejenom že nikdy nebyl zcela záměrně domovem ani poloviny Tatarů žijících v SSSR, ale v průběhu celého 20. století docházelo k trvalému zmenšování jejich podílu hlavně na úkor majoritního etnika, takže dnes žije v této republice přibližně 49% Tatarů a celých 43% Rusů! Tento fakt svým způsobem představuje onu pověstnou kouli na noze, která by případně podstatně determinovala jakékoliv snahy autonomních subjektů.

Stejně závažná je ve vztahu centra a autonomních regionů i otázka hospodářsko-ekonomická. Nejagilnější autonomní republiky jako např. Baškortostán, Udmurtsko, Tatarstán, Jakutsko (Sacha) získaly na počátku 90. let vedle výrazných politických pravomocí i významné ekonomické "ústupky". Situace došla dokonce tak daleko, že tyto subjekty zahrnovaly daně vybrané na svém území výhradně do svých rozpočtů a do federálního neodváděly takřka nic. Naopak je prostým faktem, že nižší autonomní jednotky, tj. hlavně sibiřské okruhy a oblasti, nikdy takovéto výsady nezískaly. Jeden příklad za všechny. Dva autonomní okruhy na západní Sibiři Chanty-mansijský a Jamalo-něnecký patří k jednoznačně nejbohatším regionům Ruska, ve kterých se těží především ropa a zemní plyn. Podíl původních národů dosáhl tak mizivých hodnot, že Chantové, Mansové a Něnci netvoří na "vlastním" národním teritoriu ani 10%, čímž v postatě nikdy nepředstavovali žádný problém ve smyslu národně odstředivých tendencí od centra. V těchto subjektech se ovšem objevuje jiná forma

"regionalismu" (možná i separatismu) vedená ovšem ruskou ekonomickou elitou, která odmítá poskytovat centru více, než dostává zpět z přerozděleného federálního koláče.

Po nástupu prezidenta Putina dochází rovněž k nátlaku na lokální administrativy (především autonomních republik) za účelem sladování ústav a zákonů jednotlivých subjektů s federálními. Nicméně i pro něj bude asi velmi těžké přebudovat federaci na pevnějších základech, protože budou prostě existovat ekonomicky silné subjekty, které stále nerady platí do federální kasy více než ostatní, a regiony, které se neobejdou bez dotací. Putin vznikem federálních okruhů jednoznačně usiloval právě o posílení federativní ideje. Nový prezident taktéž krátce po své nástupu do funkce překvapil tím, že zrušil ono "Jelcinovo" ministerstvo, které se zabývalo problémy federace, národnostní a migrační politiky.

Zákonodárství

Otázky práv člověka, potažmo etnických skupin, byly vždy vnímány v sovětském Rusku jako prestižní hlavně ve vztahu k okolnímu světu. Marxistická ideologie pokládala totiž národnostní problematiku za definitivně vyřešenou. Proto se SSSR vždy hrdě hlásil o slovo, když docházelo k porušování práv "utiskovaných" národů či národnostních menšin jinde ve světě. Faktem zůstává, že zdánlivě vyřešená národnostní otázka se stala jednou z hlavních příčin, které vedly k rozpadu tohoto soustátí.

V 90. letech přešlo Rusko od "deklarativního" sovětského pojetí k praktickým činům. Federální ústava z roku 1993, oproti předešlým, jasně deklaruje základní práva všech etnických skupin ve shodě s obecnými principy a normami mezinárodního práva a mezinárodními smlouvami Ruské federace. O pozornosti, kterou věnují federální instituce této problematice, svědčí např. i přijímání mezinárodních konvencí o menšinách. Rovněž všechny autonomní jednotky Ruské federace v průběhu 90. let připravily a postupně schvalovaly vlastní, rozšiřující koncepce národnostní politiky. Takže např. v Udmurtské republice byl přijat zákon "o kultuře", který kromě standardních záležitostí týkajících se ochrany kulturních tradic všech etnik na jeho území žijících, obsahuje i články o ochraně kulturních práv Udmurtů žijících v ostatních subjektech Ruska, dokonce i v cizině! Podobným případem jsou i tzv. původní malé národy (všechna etnika, jejichž počet členů nepřesáhl 50 000) žijící po celém území Ruské federace, kterým federální orgány připravily v podobě zákonů jakýsi rámeček, který si ovšem jednotlivé subjekty mohou utvářet k obrazu svému. Takže např. v Chanty-mansijském autonomním okruhu byl přijat zákon o rodových územích pro místní domorodce, který nikde jinde neexistuje, nebo v Korjackém okruhu zákon o území s tradičním využíváním přírody. Tyto upřesňující lokální zákony by neměly v žádném případě kolidovat s obecnou federální normou a jsou alespoň podle představ Moskvy pouze dočasné, dokud nebudou přijaty další zákony s celofederální platností. Pokud by se nějaký případ nesrovnalostí v budoucnu objevil, musí tyto nedostatky místní legislativa sladit s federálním zněním, jak upravuje v nedávné době schválený (1999) federální zákon "O principech a způsobu rozdělení pravomocí mezi orgány Ruské federace a orgány jednotlivých subjektů".

Vztahy mezi federálním centrem a národními subjekty určují v prvé řadě jejich ústavy a smlouvy, které vymezují zbylé pravomoci. V první části prvního odstavce ústavy Udmurtské autonomní republiky se píše, že "na základě vyjádření vůle občanů mnohonárodnostního Ruska je Udmurtská republika zemí v rámci Ruské federace [#] Základními ústavními zákony - Ústavou Ruské federace, Ústavou Udmurtské republiky a Smlouvou o vymezení pravomocí mezi orgány Ruské federace a Udmurtské republiky se řídí sféry kompetencí Ruska a

Udmurtska v projednávaných záležitostech". V této souvislosti je nutné zdůraznit, že nejen Ruská federace jako celek, ale každá autonomní jednotka má větší či menší problémy s řešením vlastní národnostní problematiky, poněvadž každá z nich je multietnická.

Ve svobodném Rusku je v oblasti národnostní politiky pravděpodobně nejdůležitějším procesem ona právní harmonizace s okolním světem. Je bez diskuse, že tyto změny neprobíhají lehce, a některé zákony garantující práva původních malých národů jsou už při svém vzniku mrtvě narozeným dítětem. Nicméně prostá skutečnost, že je vůbec možné po desetiletích jednat otevřeně v těchto záležitostech, svědčí o zásadním přehodnocení dosavadního přístupu.

Shrnutí

Současné Rusko je státem, který tvoří dohromady 89 značně rozdílných subjektů. Tyto jednotky se od sebe liší téměř jako den a noc především svou velikostí, počtem obyvatelstva, strategicko-surovinovým potenciálem. Vztah elit k centru pak plně odpovídá právě postavení jejich teritoria v rámci federace. Rusko je především soustátím, které má rozhodně daleko k běžné a fungující federaci. V této souvislosti je nutné uvědomit si i rozdíl ve vnímání dvou pojmů, které mají zásadní význam, jsou to nezávislost a svrchovanost. V naší představě se oba termíny doplňují. V ruském pojetí jde o dvě naprosto odlišné věci, protože po roce 1991 řada subjektů federace vyhlásila svrchovanost, ale žádný nezávislost (vyjma Čečenska). Na základě výše konstatovaných skutečností jsem přesvědčen, že případný rozpad Ruské federace není dnes jednoduše na pořadu dne. Zdá se, že neoptimálnější doba byla při "velkém třesku" na přelomu 80. a 90. let, kdy nově se konstituující Ruská federace jen s velkými obtížemi překonávala první měsíc své existence. V této souvislosti může být trochu s podivem, že se moskevská vláda potkala s vážnými komplikacemi pouze v Čečensku. Svědčí to rovněž o tom, že suverenita pro "nejlačnější" autonomní republiky, kterou byl Kreml schopen ještě tolerovat, jim stačila, než aby riskovaly téměř jistý vojenský zásah. Rovněž se domnívám, že v případě oddělení Čečenska (což je ovšem v současné situaci naprostou utopií), by dnes rozhodně nenásledovala "řetězová reakce", které se tak báli političtí představitelé první poloviny 90. let, a nedošlo by tudíž ani k rozpadu Ruské federace.